

JAROSŁAW MATWIEJUK

POZYCJA PRAWNA
ORGANIZACJI I STOWARZYSZEŃ RELIGIJNYCH
W RZECZYPOSPOLITEJ POLSKIEJ

Szczególnie istotnym elementem wolności sumienia i religii jest uprawnienie do tworzenia organizacji społecznych w celu rozwijania przekonań religijnych. Jest to prawo wolnościowe, wynikające z przyrodzonej godności osoby ludzkiej¹. Gwarancje zakładania i funkcjonowania religijnych organizacji społecznych podzielić możemy na generalne i indywidualne. Generalne gwarancje tworzą normy konstytucyjne, normy prawne zawarte w ratyfikowanych umowach międzynarodowych oraz normy prawne ustawy z dnia 7 kwietnia 1989 r. – Prawo o stowarzyszeniach². Natomiast do gwarancji indywidualnych zaliczyć należy ustawę z dnia 17 maja 1989 r. o gwarancjach wolności sumienia i wyznania³ oraz jedenaście ustaw wyznaniowych, regulujących w sposób indywidualny stosunki państwa z konkretnymi Kościołami i związkami wyznaniowymi.

Zasadnicze znaczenie dla pozycji prawnej organizacji społecznych o charakterze religijnym mają normy prawne zawarte w Konstytucji RP z 2 kwietnia 1997 r.⁴ Ustrojodawca w art. 12, art. 58 oraz art. 53 Konstytucji ustanowił zasadę pluralizmu społecznego opartą na idei społeczeństwa obywatelskiego. Istotą zasady pluralizmu społecznego jest swoboda tworzenia i działania rozmaitego typu zrze-

¹ J. Krukowski, K. Warchałowski, *Polskie prawo wyznaniowe*, Warszawa 2000, s. 152.

² Dz. U. z 2001 r., Nr 79, poz. 855.

³ Dz. U. Nr 78, poz. 483; sprost.: Dz. U. z 2001 r., Nr 28, poz. 319.

⁴ Dz. U. z 2000 r., Nr 26, poz. 319; Dz. U. z 2002 r., Nr 153, poz. 1271.

szeń, których celem ma być reprezentacja wobec organów władzy publicznej i – kiedy to niezbędne – obrona zróżnicowanych interesów społeczno-ekonomicznych obywateli oraz kształtowanie swojego losu w drodze indywidualnej i zbiorowej⁵.

Dla regulacji materii pozycji prawnej organizacji społecznych o charakterze religijnym kluczowy jest art. 12 Konstytucji. Ustrojodawca potwierdził w nim wolność tworzenia i działalności organizacji społecznych, a zatem także organizacji społecznych tworzonych z inspiracji religijnej. Istota tej zasady konstytucyjnej polega na wolności tworzenia i funkcjonowania różnorodnych dobrowolnych organizacji społecznych, których cele są społecznie użyteczne. Niewątpliwie takim celem społecznie użytecznym są cele religijne.

Za istotny element normatywny o charakterze gwarantującym wolność tworzenia i działalności organizacji religijnych należy także uznać art. 58 Konstytucji. W artykule tym za jedną z fundamentalnych i podstawowych wolności politycznych jednostki uznano wolność zrzeszania się. Podkreślając znaczenie tej wolności dla statusu człowieka i obywatela w demokratycznym państwie prawnym, ustrojodawca deklaruje wolność zrzeszania się każdemu i regulację tej materii wysuwa na początek konstytucyjnego katalogu praw i wolności politycznych, tuż po wolności gromadzenia się, a przed klasycznymi wolnościami i prawami politycznymi, takimi jak np. prawa woborcze.

Wolność zrzeszania się została określona w Konstytucji z 1997 r. dość szeroko, ale nie w sposób nieograniczony. Ustawa zasadnicza w art. 58 wprowadziła generalną klauzulę, zgodnie z którą zakazane jest tworzenie i istnienie organizacji społecznych, których cel lub działalność są sprzeczne z Konstytucją lub ustawą. Postanowienia te zawarte w tym przepisie konstytucyjnym uzupełnia i rozwija art. 13 Konstytucji. Na jego podstawie zakazane jest istnienie i funkcjonowanie organizacji społecznych, w tym także o charakterze religijnym, które odwołują się w swoich programach lub działalności do totalitarnych praktyk i metod działania, a także tych stowarzyszeń, których program lub działalność zakłada lub dopuszcza nienawiść

⁵ P. Winczorek, *Komentarz do Konstytucji RP z dnia 2 kwietnia 1997 roku*, Warszawa 2000, s. 24.

rasową, narodowościową, stosowanie przemocy w celu zdobycia władzy lub politykę państwa, lub tych, które przewidują lub utajniają struktury i członkostwo.

Na gruncie art. 13 powstaje wątpliwość, czy przekaz ten został wystarczająco precyzyjnie określony⁶. Być może należałoby rozważyć dodanie zakazu prowadzenia tzw. negatywnej propagandy religijnej czy też zakazanie wszelkiej działalności nietolerancyjnej.

Po sześciu latach obowiązywania w polskim porządku prawnym norm Konstytucji z 1997 r. wciąż jeszcze trudno przewidzieć, w jakim kierunku pójdzie praktyka stosowania tych przepisów przez sądy w stosunku do organizacji religijnych. Bezsporne wydaje się, że wystarczy uznać, iż organizacja społeczna o charakterze religijnym naruszyła konstytucyjny zakaz zawarty w art. 13, by doszło do przekroczenia przynajmniej jednego z zawartych w nim ograniczeń. Norma prawna zawarta w analizowanym artykule wprowadza zatem wyjątki od konstytucyjnej zasady wolności zrzeszania się, wyjątków zaś – jak wiadomo – nie wolno interpretować w sposób rozszerzający.

Dokonując oceny pozycji prawnej organizacji społecznych o charakterze religijnym w kontekście konstytucyjnym, ze zdziwieniem należy przyjąć fakt, że w art. 53 Konstytucji – traktującym o wolności sumienia i religii – zostało pominięte prawo do zrzeszania się dla realizacji przekonań religijnych jako jeden ze sposobów uzewnętrzniania przekonań religijnych. Musi to być uznane dzisiaj za anachronizm sprzeczny z pojmowaniem tej wolności przez paktów prawa człowieka, a także z uchwałami Soboru Watykańskiego II, który opowiedział się za wolnością w sprawach religijnych (*libertas in re religiosa*)⁷.

Warto podkreślić, że jedynie w art. 35, ust. 2 Konstytucji odnoszącym się do mniejszości narodowych i etnicznych jest mowa – i to zresztą nie wprost – o wolności zrzeszania się religijnego. Zgodnie z jego brzmieniem mniejszości otrzymały prawo do tworzenia własnych instytucji, a więc także organizacji społecznych, służących ochronie tożsamości religijnej mniejszości narodowych i etnicznych.

⁶ W. Skrzydło, *Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej. Komentarz*, Kraków 2000, s. 26.

⁷ M. Pietrzak, *Prawo wyznaniowe*, Warszawa 1999, s. 256.

W celu uzyskania w kontekście konstytucyjnym w miarę całościowego obrazu pozycji prawnej organizacji społecznych o charakterze religijnym warto dostrzec także zawartą w art. 31, ust. 3 klauzulę generalną, odnoszącą się do ograniczeń sformułowanych w konstytucji praw i wolności, a więc także wolności zrzeszania się. Zgodnie z konstytucyjną klauzulą ograniczenia wolności zrzeszania się – np. w celach religijnych – mogą być ustanowione tylko w ustawie i tylko wtedy, kiedy są konieczne w demokratycznym państwie dla jego bezpieczeństwa lub porządku publicznego, lub dla ochrony środowiska naturalnego, zdrowia i moralności publicznej, lub wolności i praw innych osób. Konieczne ograniczenie w demokratycznym państwie oznacza, że motywem jego wprowadzenia nie może być ani celowość, ani pożyteczność, ale niezbędność⁸.

Konstytucja RP przyjęła więc uznaną powszechnie w prawie konstytucyjnym państw demokratycznych zasadę, że zadanie ustalenia granic konstytucyjnych praw i wolności spoczywa przede wszystkim na ustawodawcy⁹. Zasada ta dotyczy także wolności zrzeszania się w kontekście religijnym. Oprócz tej klauzuli generalnej w Konstytucji z 2 kwietnia 1997 r. możemy odnaleźć normy dopuszczające szczególne ograniczenie wolności zrzeszania się. Może ono nastąpić w czasie obowiązywania stanów nadzwyczajnych. Konstytucja wyróżnia trzy stany nadzwyczajne: stan wojenny, stan wyjątkowy i stan klęski żywiołowej. Ustawy dotyczące poszczególnych stanów nadzwyczajnych dopuszczają i określają możliwość ograniczenia praw i wolności jednostki, w tym także wolności zrzeszania się w organizacje społeczne.

Nie jest jednak jasne, czy ograniczenie wolności zrzeszania się może dotyczyć organizacji społecznych o charakterze religijnym. Jeżeli przyjąć, że wolność zrzeszania się religijnego jest elementem wolności sumienia i religii, to zgodnie z art. 233, ust. 1 Konstytucji, który stanowi, że w okresie obowiązywania stanów nadzwyczajnych nie podlega ograniczeniom wolność sumienia i religii, wydaje się, że legalność ograniczenia działalności i funkcjonowania organizacji spo-

⁸ W. B a r, *Wolność zrzeszania się osób wierzących*, w: *Prawo wyznaniowe*, red. H. Misztal, Lublin 2000, s. 420.

⁹ B. B a n a s z a k, *Prawo konstytucyjne*, Wrocław 2001, s. 382.

łecznych o charakterze religijnym jest wątpliwa. Stanowisko takie jest tym bardziej uzasadnione, że art. 233, ust. 2 zawiera dodatkowe kryteria związane z ograniczeniem praw i wolności stanów nadzwyczajnych. Ustrojodawca stanowi, że niedopuszczalne jest ograniczenie praw i wolności wyłącznie z powodu wyznania. Jest to norma będąca swoistym przedłużeniem konstytucyjnej zasady równouprawnienia i zakazu dyskryminacji.

Z drugiej jednak strony, jeśli założymy, że przesłanką wprowadzenia przez Prezydenta RP na wniosek Rady Ministrów stanu wyjątkowego jest zagrożenie bezpieczeństwa obywateli wskutek wydarzeń w rodzaju niepokojów społecznych na tle religijnym, to teza o niemożliwości ograniczenia wolności zrzeszania się i działalności organizacji społecznych o charakterze religijnym nie jest już tak przekonująca i nie wytrzymuje krytyki. W takiej sytuacji należy zgodzić się z dopuszczalnością ograniczenia wolności zrzeszania się religijnego.

Mając jednak na względzie normę zawartą w art. 31, ust. 3 Konstytucji, który stanowi, że ograniczenie wolności nie może naruszać istoty wolności i prawa, należy podkreślić, że nie jest jasne, co jest istotą wolności zrzeszania się w organizacje społeczne o charakterze religijnym, której ograniczać nie wolno. W doktrynie polskiego prawa konstytucyjnego brak jest jednolitości poglądów co do tego, jak rozumieć ten zapis konstytucyjny.

Pozycję prawną organizacji społecznych o charakterze religijnym określają także normy prawne zawarte w umowach międzynarodowych ratyfikowanych przez Rzeczpospolitą Polską. Wśród umów międzynarodowych wyłącznie umowy ratyfikowane przez Prezydenta mają charakter generalnych gwarancji wolności zrzeszania się, albowiem w myśl art. 91, ust. 1 Konstytucji tylko umowy ratyfikowane po ich ogłoszeniu stanowią część polskiego porządku prawnego i są bezpośrednio stosowane, chyba że ich stosowanie zależy od wcześniejszego wydania ustawy. Normy prawa międzynarodowego regulujące wolność zrzeszania się dla celów religijnych znajdują się zarówno w europejskim systemie ochrony praw człowieka, jak i systemie Organizacji Narodów Zjednoczonych. Do najważniejszych aktów normatywnych prawa międzynarodowego gwarantujących wolność zrzeszania się re-

ligijnego zaliczyć należy: Europejską Konwencję o Ochronie Praw Człowieka i Podstawowych Wolności z dnia 4 listopada 1950 r.¹⁰, Międzynarodowy Pakt Praw Obywatelskich i Politycznych z dnia 16 grudnia 1966 r.¹¹ oraz konkordat między Stolicą Apostolską i Rzeczypospolitą Polską z dnia 28 lipca 1993 r.¹² Dwa pierwsze akty będące umowami wielostronnymi (multilateralnymi) stały się podstawowymi wyznacznikami życia społecznego w państwach wchodzących w skład społeczności międzynarodowej¹³. Trzeci akt normatywny ma charakter międzynarodowej umowy dwustronnej (bilateralnej) i reguluje m.in. problematykę wolności zrzeszania się wyłącznie wiernych Kościoła katolickiego w Rzeczypospolitej Polskiej.

Chronologicznie pierwszym ratyfikowanym przez Polskę aktem międzynarodowym o charakterze uniwersalnym¹⁴ jest Międzynarodowy Pakt Praw Obywatelskich i Politycznych ONZ. Za podstawę normatywną do zakładania organizacji społecznych o charakterze religijnym należy uznać art. 2, ust. 1 Paktu, w którym mowa jest o tym, że każdy człowiek otrzymał prawo do swobodnego stowarzyszania się z innymi. Ustęp 2 tego artykułu odnosi się ponadto do możliwych ograniczeń tego prawa i stanowi, że na wykonanie tego prawa nie mogą być nałożone ograniczenia inne niż przewidziane w ustawie i konieczne w demokratycznym społeczeństwie w interesie bezpieczeństwa państwowego lub publicznego, porządku publicznego, ochrony zdrowia, moralności publicznej, lub praw i wolności innych osób. Drugim międzynarodowym aktem normatywnym ratyfikowanym przez Rzeczypospolitą Polską, a umożliwiającym zakładanie i funkcjonowanie organizacji społecznych o charakterze religijnym, jest umowa o zasięgu regionalnym, czyli Europejska Konwencja o Ochronie Praw Człowieka i Podstawowych Wolności. W art. 11, ust. 1 Konwencji każdy człowiek otrzymał prawo do swobodnego

¹⁰ Dz. U. z 1993 r., Nr 61, poz. 284; zm. Dz. U. z 1995 r., Nr 36, poz. 175, 176, 177; Dz. U. z 1998 r., Nr 147, poz. 962.

¹¹ Dz. U. z 1997 r., Nr 38, poz. 167.

¹² Dz. U. z 1998 r., Nr 51, poz. 318.

¹³ K. Warchałowski, *Prawo wyznaniowe. Wybór źródeł*, Warszawa 2000, s. 14.

¹⁴ Pakt został ratyfikowany przez Polską Rzeczypospolitą Ludową w 1977 r.

stowarzyszenia się dla ochrony swoich interesów, a więc także religijnych. W obu aktach międzynarodowych wprowadzono zasadę zakazu dyskryminacji m.in. z powodu religii, co dodatkowo wzmacnia możliwość efektywnego zrzeszania się w religijne organizacje społeczne.

Jedynym wiążącym aktem prawa międzynarodowego o charakterze umowy dwustronnej, w którym wprost jest mowa o zrzeszaniu się dla celów religijnych, jest konkordat z 28 lipca 1993 r. Sytuację prawną stowarzyszeń wiernych konkordat polski reguluje w art. 19, który stanowi, że Rzeczpospolita Polska uznaje prawa wiernych należących do Kościoła katolickiego do zrzeszania się zgodnie z prawem kanonicznym i w celach określonych w prawie. Zapewnienie to obejmuje także obowiązek poszanowania przez te stowarzyszenia prawa polskiego, gdy wkraczają w sferę uregulowaną w tym prawie¹⁵. Istotną nowość tego ujęcia prawa do zrzeszania się religijnego polega na tym, że państwo nie daje prawa, ale uznaje je – jako prawo należne im niezależnie od woli ustawodawcy państwowego – oraz na tym, że stowarzyszenia wyznaniowe mogą kierować się normami prawa kanonicznego¹⁶.

Skutkiem wejścia w życie konkordatu jest także to, że na terytorium RP mogą być zakładane i mogą swobodnie funkcjonować każdego typu stowarzyszenia wiernych Kościoła katolickiego przewidziane w Kodeksie Prawa Kanonicznego z 1983 r., oczywiście pod warunkiem przestrzegania i respektowania polskiego systemu prawnego. Strona państwowa zobowiązała się bowiem do poszanowania norm prawa kanonicznego, dotyczących powstawania stowarzyszeń wiernych, ich zarządu i działalności w stosunkach wewnątrzkościelnych¹⁷. Na podstawie konstytucyjnej zasady równouprawnienia zawartej w art. 25 Konstytucji to nowe, charakterystyczne i daleko idące ujęcie prawa do zrzeszania się religijnego – zaprezentowane w konkordacie – wydaje się być rozciągnięte odpowiednio na inne Kościoły i związki wyznaniowe. Istota tej zasady polega bowiem na

¹⁵ J. Krukowski, *Kościół i państwo. Podstawy relacji prawnych*, Warszawa 2000, s. 323.

¹⁶ J. Krukowski, *Konkordat polski. Znaczenie i realizacja*, Lublin 1999, s. 159-160.

¹⁷ J. Krukowski, K. Warchałowski, *Polskie prawo wyznaniowe*, s. 155.

tym, że wszystkie legalnie istniejące Kościoły i związki wyznaniowe – bez względu na formę regulacji sytuacji prawnej – posiadają jednokowe uprawnienia i obciążone są jednakowymi obowiązkami¹⁸.

Zamykając analizę pozycji prawnej organizacji społecznych o charakterze religijnym w świetle wiążących RP wielostronnych i dwustronnych umów międzynarodowych, warto zauważyć, że istotnym elementem, który należy wziąć pod uwagę, przedstawiając niniejszą problematykę, są niewiążące akty międzynarodowe, tj. deklaracje. Pamiętając, że deklaracje bardzo często wyprzedzają standardy krajowe i międzynarodowe oraz kreują przyszłe rozwiązania normatywne w zakresie ochrony praw człowieka, warto odnotować rozwiązanie przyjęte w zakresie prawa do zrzeszania się religijnego w Deklaracji ONZ w sprawie Praw Osób Należących do Mniejszości Narodowych lub Etnicznych, Religijnych i Językowych z 18 grudnia 1992 r.¹⁹ Zgodnie z brzmieniem art. 2 Deklaracji państwa ONZ powinny osobom należącym do mniejszości religijnych stworzyć w krajowym systemie prawnym możliwość realizacji prawa do zakładania i utrzymywania swych własnych stowarzyszeń. W tym miejscu należy podkreślić sformułowanie „utrzymywania swych własnych stowarzyszeń”. Wydaje się ono być nowym, nieznanym dotychczas elementem, wytyczającym standardy przyszłości w zakresie pozycji prawnej organizacji społecznych o charakterze religijnym.

Do grona aktów normatywnych gwarantujących zakładanie i funkcjonowanie religijnych organizacji społecznych w Rzeczypospolitej Polskiej wchodzi także akty normatywne rangi ustawowej. Normy zawarte w tych aktach tworzą zespół gwarancji indywidualnych. Zaliczyć do nich należy ustawę z 17 maja 1989 r. o gwarancjach wolności sumienia i wyznania, jedenaście ustaw wyznaniowych regulujących w sposób indywidualny stosunki państwa z konkretnymi Kościołami i związkami wyznaniowymi oraz ustawę z 7 kwietnia 1989 r. – Prawo o stowarzyszeniach.

¹⁸ M. Pietrzak, *Prawo wyznaniowe*, s. 265.

¹⁹ Tekst deklaracji w: T. J a s u d o w i c z, *Wolność religii. Wybór materiałów. Dokumenty. Orzecznictwo*, Toruń 2001, s. 81-84.

Wśród aktów normatywnych rangi ustawowej określających pozycję prawną organizacji społecznych o charakterze religijnym szczególne miejsce przypada ustawie o gwarancjach wolności sumienia i wyznania. Ustawa ta spełnia zadania ustawy wykonawczej do konstytucyjnych przepisów prawa wyznaniowego²⁰. Reguluje stosunek Rzeczypospolitej Polskiej do Kościołów i związków wyznaniowych, których sytuacja prawna nie jest regulowana odrębnymi, indywidualnymi ustawami. Ustawa ta nie ma zastosowania do Kościołów i związków wyznaniowych posiadających indywidualne ustawy regulujące ich pozycję prawną z jednym wyjątkiem. Polega on tym, że w przypadku braku w konkretnej, indywidualnej ustawie wyznaniowej uprawnień lub rozwiązań, które są wymienione w ustawie z 17 maja 1989 r., zastosowanie mają przepisy zawarte w tej ostatniej.

Ustawodawca, podejmując pierwszą w ustawodawstwie polskim próbę zakreslenia przedmiotowego zakresu wolności sumienia i wyznania stwierdził, że w skład uprawnień z tej wolności wynikających wchodzi dwa prawa związane ze swobodą zrzeszania się religijnego. Pierwsze to prawo do zrzeszania się w organizacjach świeckich w celu realizacji zadań wynikających z wyznawanej religii bądź przekonania w sprawach religii²¹. Drugie to prawo do utrzymywania kontaktów ze współwyznawcami poprzez uczestniczenie w pracach organizacji religijnych o zasięgu międzynarodowym²².

Określając zakres podmiotowy wolności sumienia i wyznania, ustawodawca w art. 7 analizowanej ustawy uznał, że adresatami zawartych w niej praw i wolności, a więc także wolności do zrzeszania się religijnego, są obywatele polscy, cudzoziemcy i bezpaństwowcy przebywający na terytorium państwa polskiego, czyli wszyscy (każdy człowiek).

W ustawie z 17 maja 1989 r. oprócz aspektu indywidualnego związanego z organizowaniem się jednostki w organizacje społeczne o charakterze religijnym występuje także aspekt grupowy wolności zrzeszania się. Polega on na tym, że Kościoły i związki wyznaniowe wypełniające funkcje religijne mogą w szczególności tworzyć organi-

²⁰ M. Pietrzak, *Prawo wyznaniowe*, s. 245.

²¹ Art. 2, pkt 11.

²² Art. 2, pkt 6.

zacje działające na rzecz formacji religijnej, kultu publicznego oraz przeciwdziałania patologiom społecznym i ich skutkom²³.

Należy podkreślić, że do organizacji społecznych utworzonych na tej podstawie i nieposiadających osobowości prawnej nie mają zastosowania przepisy ustawy o stowarzyszeniach. Organizacje te działają bowiem w ramach osób prawnych Kościołów i związków wyznaniowych, w obrębie których zostały powołane do życia. Z tym specyficznym modelem usytuowania organizacji społecznych o charakterze religijnym powiązано obowiązek czuwania władz kościelnych i wyznaniowych nad zgodnością działalności tych organizacji z ich celami religijnymi i moralnymi. Konsekwencją niewykonania tego obowiązku wydaje się być odpowiedzialność prawna właściwych organów kościelnych lub wyznaniowych.

Wolność zrzeszania się ujęta w ustawie o gwarancjach wolności sumienia i wyznania jako forma uzewnętrzniania – indywidualnie lub zbiorowo – swojej religii i przekonań nie ma nieograniczonego charakteru. Wyznaczenie granic tej wolności było zawsze rzeczą delikatną i drażliwą²⁴. Zgodnie z ustawą wolność sumienia i wyznania, a więc także wolność zrzeszania się religijnego, może podlegać ograniczeniom koniecznym dla ochrony bezpieczeństwa publicznego, porządku, zdrowia lub moralności publicznej, lub podstawowych praw i wolności innych osób. Ograniczenia takie dopuszczalne są jedynie w formie ustawy²⁵.

Należy podkreślić, że wykonywanie uprawnień wynikających z wolności zrzeszania się w celach religijnych nie może prowadzić do uchylania się od obowiązków publicznych człowieka i obywatela nałożonych przez Konstytucję lub ustawy. W wypadku zaistnienia

²³ Art. 19, ust. 2, pkt 14.

²⁴ M. Pietrzak, *Demokratyczne świeckie państwo prawne*, Warszawa 1999, s. 179.

²⁵ Ustawowe ujęcie tej problematyki dokonane w 1989 r. jest bardzo zbliżone do ujęcia zaprezentowanego w art. 31, ust. 3 Konstytucji RP z 1997 r. W zasadzie występują tylko dwie różnice. Mianowicie, w ustawie brakuje użytej w Konstytucji przesłanki ochrony środowiska oraz przesłanki konieczności w demokratycznym państwie. Dobrze to świadczy o jakości zapisów ustawowych dokonanych przecież w 1989 r. u progu niepodległej Rzeczypospolitej.

sprzeczności między nakazem religijnym a nakazem państwowym jednostka obowiązana jest realizować ten ostatni. Wydaje się to być trafny pogląd, z tym zastrzeżeniem, że nie jest naruszona istota wolności sumienia i wyznania. Gdy zostanie pogwałcona istota wolności sumienia i wyznania, jednostka jest zwolniona od wykonywania obowiązków publicznych człowieka i obywatela nałożonych w Konstytucji lub ustawie.

Reasumując, ustawa o gwarancjach wolności sumienia i wyznania przewiduje możliwość zrzeszania się zarówno w formie organizacji zakładanych przez jednostkę, jak i organizacji społecznych zakładanych przez władze kościelne lub związki wyznaniowe.

Podstawę prawną do zakładania i funkcjonowania organizacji społecznych o charakterze religijnym znajdujemy także w zdecydowanej większości indywidualnych ustaw wyznaniowych, które regulują stosunki Państwa do konkretnych Kościołów i związków wyznaniowych. Spośród obowiązujących piętnastu indywidualnych aktów normatywnych rangi ustawowej²⁶ w jedenastu odnajdujemy regulacje odnoszące się do organizacji społecznych o charakterze religijnym. Do ustaw regulujących problematykę zrzeszania się religijnego zaliczyć należy:

1. Ustawę z dnia 17 maja 1989 r. o stosunku Państwa do Kościoła katolickiego w Rzeczypospolitej Polskiej²⁷;

2. Ustawę z dnia 4 lipca 1991 r. o stosunku Państwa do Polskiego Autokefalicznego Kościoła Prawosławnego²⁸;

3. Ustawę z dnia 13 maja 1994 r. o stosunku Państwa do Kościoła Ewangelicko-Augsburskiego w Rzeczypospolitej Polskiej²⁹;

4. Ustawę z dnia 30 czerwca 1995 r. o stosunku Państwa do Kościoła Ewangelicko-Methodystycznego w Rzeczypospolitej Polskiej³⁰;

5. Ustawę z dnia 30 czerwca 1995 r. o stosunku Państwa do Kościoła Chrześcijan Baptystów w Rzeczypospolitej Polskiej³¹;

²⁶ W skład 15 aktów normatywnych wchodzi 14 ustaw (w tym 2 o rodowodzie przedwojennym) oraz jedno rozporządzenie z mocą ustawy.

²⁷ Dz. U. Nr 29, poz. 154, z późn. zm.

²⁸ Dz. U. Nr 66, poz. 287, z późn. zm.

²⁹ Dz. U. Nr 73, poz. 323, z późn. zm.

³⁰ Dz. U. Nr 97, poz. 479, z późn. zm.

6. Ustawę z dnia 30 czerwca 1995 r. o stosunku Państwa do Kościoła Adwentystów Dnia Siódmego w Rzeczypospolitej Polskiej³²;

7. Ustawę z dnia 30 czerwca 1995 r. o stosunku państwa do Kościoła Polskokatolickiego w Rzeczypospolitej Polskiej³³;

8. Ustawę z dnia 20 lutego 1997 r. o stosunku Państwa do Gmin Wyznaniowych Żydowskich w Rzeczypospolitej Polskiej³⁴;

9. Ustawę z dnia 20 lutego 1997 r. o stosunku Państwa do Kościoła Katolickiego Mariawitów w Rzeczypospolitej Polskiej³⁵;

10. Ustawę z dnia 20 lutego 1997 r. o stosunku Państwa do Kościoła Starokatolickiego Mariawitów w Rzeczypospolitej Polskiej³⁶;

11. Ustawę z dnia 20 lutego 1997 r. o stosunku Państwa do Kościoła Zielonoświątkowego w Rzeczypospolitej Polskiej³⁷.

Zasadą generalną jest, że ustawy indywidualnie normujące pozycję prawną Kościołów i związków wyznaniowych w Rzeczypospolitej Polskiej przewidują jedną formę organizacji społecznych o charakterze religijnym, tzn. organizacje kościelne. Takie rozwiązanie przyjął ustawodawca w dziewięciu spośród jedenastu indywidualnych ustaw wyznaniowych uwzględniających problematykę zrzeszeń religijnych. Od tej zasady generalnej wprowadzono dwa rodzaje wyjątków. Pierwszy rodzaj odstępstw polega na tym, że dwa największe Kościoły w Rzeczypospolitej Polskiej, czyli Kościół katolicki oraz Polski Autokefaliczny Kościół Prawosławny, posiadające najwcześniejsze indywidualne regulacje ustawowe swojej pozycji prawnej w państwie, otrzymały prawo do zrzeszania się w dwóch formach – organizacji kościelnych oraz stowarzyszeń wiernych (organizacje katolickie i bractwa). Drugi wyjątek od zasady generalnej polega na tym, że w czterech indywidualnych aktach normatywnych rangi ustawowej w ogóle nie występują zapisy gwarantujące istnienie i działanie orga-

³¹ Dz. U. Nr 97, poz. 480, z późn. zm.

³² Dz. U. Nr 97, poz. 481, z późn. zm.

³³ Dz. U. Nr 97, poz. 482, z późn. zm.

³⁴ Dz. U. Nr 41, poz. 251, z późn. zm.

³⁵ Dz. U. Nr 41, poz. 252, z późn. zm.

³⁶ Dz. U. Nr 41, poz. 253, z późn. zm.

³⁷ Dz. U. Nr 41, poz. 254, z późn. zm.

nizacji społecznych o charakterze religijnym. Do aktów pozbawionych tego typu regulacji normatywnej zaliczamy:

1. Ustawę z dnia 13 maja 1994 r. o stosunku Państwa do Kościoła Ewangelicko-Reformowanego w Rzeczypospolitej Polskiej³⁸;

2. Ustawę z dnia 21 kwietnia 1936 r. o stosunku Państwa do Muzułmańskiego Związku Wyznaniowego w Rzeczypospolitej Polskiej³⁹;

3. Ustawę z dnia 21 kwietnia 1936 r. o stosunku Państwa do Karaimskiego Związku Wyznaniowego w Rzeczypospolitej Polskiej⁴⁰;

4. Rozporządzenie z mocą ustawy z dnia 22 marca 1928 r. o stosunku Państwa do Wschodniego Kościoła Staroobrzędowego, nieposiadającego hierarchii duchowej⁴¹.

Spośród czterech aktów rangi ustawodawczej nie mających gwarancji normatywnych dla istnienia i działania organizacji społecznych o charakterze religijnym aż trzy mają genezę przedwojenną. Na ich przykładzie wyraźnie widać korzystną dla Kościołów i związków wyznaniowych ewolucję polskiego prawa wyznaniowego oraz standardów związanych z prawem do religijnego zrzeszania się. Zaskakujący jest w tym kontekście brak regulacji normatywnej w odniesieniu do organizacji społecznych o charakterze religijnym w ustawie z 1994 r. o stosunku Państwa do Kościoła Ewangelicko-Reformowanego w Rzeczypospolitej Polskiej. Ten ostatni przykład niewątpliwie nie najlepiej świadczy o spójności i jednolitości polskiego systemu prawnego regulującego problematykę wyznaniową.

Zasadę generalną polegającą na stworzeniu przez ustawodawcę w ustawach indywidualnych jedynie możliwości zakładania organizacji kościelnych przyjęto w odniesieniu do Kościoła Ewangelicko-Augsburskiego, Kościoła Ewangelicko-Methodystycznego, Kościoła Chrześcijan Baptystów, Kościoła Adwentystów Dnia Siódmego, Kościoła Polskokatolickiego, Związku Gmin Wyznaniowych Żydowskich⁴²,

³⁸ Dz. U. Nr 73, poz. 324, z późn. zm.

³⁹ Dz. U. Nr 30, poz. 240, z późn. zm.

⁴⁰ Dz. U. Nr 30, poz. 241, z późn. zm.

⁴¹ Dz. U. Nr 38, poz. 363, z późn. zm.

⁴² W przypadku gmin wyznaniowych żydowskich ustawodawca trafnie używa nazwy organizacje wyznaniowe, a nie kościelne.

Kościła Katolickiego Mariawitów, Kościła Starokatolickiego Mariawitów oraz Kościła Zielonoświątkowego.

Na gruncie polskiego prawa wyznaniowego⁴³ organizacje kościelne (wyznaniowe) można zdefiniować w następujący sposób. Organizacja kościelna (wyznaniowa) to rodzaj organizacji społecznej o charakterze dobrowolnym, nie podlegającej lub podlegającej w części normom prawa o stowarzyszeniach, zakładanej przez uprawniony organ władzy kościelnej w celu wspierania danej formacji religijnej i działającej w łączności z władzą kościelną (wyznaniową).

Organizacje kościelne (wyznaniowe) zakładane są przez wyraźnie wskazane w indywidualnych ustawach wyznaniowych organy władzy kościelnej (wyznaniowej). Ustawodawca upoważnia do ich zakładania zarówno organy kościelne (wyznaniowe) o charakterze centralnym, jak i terenowym. Do organów centralnych uprawnionych do zakładania takich organizacji zaliczyć należy: Konferencję Episkopatu Polski Kościła katolickiego, Święty Sobór Biskupów Polskiego Autokefalicznego Kościła Prawosławnego, Konsystorz Kościła Ewangelicko-Augsburskiego, Radę Kościła Ewangelicko-Methodystycznego, Radę Kościła Chrześcijan Baptystów, Zarząd Kościła Adwentystów Dnia Siódmego w Rzeczypospolitej Polskiej, Radę Synodalną Kościła Polskokatolickiego, Zarząd Związku Gmin Wyznaniowych Żydowskich, Radę Przełożonych Kościła Katolickiego Mariawitów, Radę Kościła Starokatolickiego Mariawitów oraz Radę Kościła Zielonoświątkowego. Tylko one mogą zakładać i w konsekwencji skutecznie kontrolować i nadzorować organizacje kościelne (wyznaniowe) o charakterze ogólnokrajowym, czyli – jak to określają najczęściej ustawy – o zasięgu ponaddiecezjalnym. Wyraźnie widać, że zamiarem ustawodawcy było wyposażenie w to uprawnienie jedynie najważniejszych organów kościelnych i wyznaniowych o charakterze kierowniczym i oczywiście kolegialnym.

Organizacje kościelne (wyznaniowe) mogą być także zakładane przez wyraźnie wskazane w indywidualnych ustawach wyznaniowych

⁴³ W. Bar, *Wolność zrzeszania się*, s. 422. Autor słusznie zauważa, że ustawodawca dokonał rozróżnienia organizacji kościelnych na podstawie trzech kryteriów: powstania, celu oraz stopnia zależności od prawa o stowarzyszeniach.

organy władzy kościelnej (wyznaniowej) o charakterze lokalnym. Takie rozwiązanie przyjął ustawodawca, normując pozycję prawną Kościoła katolickiego, Polskiego Autokefalicznego Kościoła Prawosławnego oraz Związku Gmin Wyznaniowych Żydowskich. Do organów o charakterze lokalnym uprawnionych do zakładania takich organizacji ustawodawca zalicza w przypadku Kościoła katolickiego biskupów diecezjalnych, wyższych przełożonych zakonnych, przełożonych klasztorów, proboszczów oraz rektorów kościołów⁴⁴. W przypadku Polskiego Autokefalicznego Kościoła Prawosławnego oraz gmin wyznaniowych żydowskich są to odpowiednio biskupi diecezjalni, przełożeni klasztorów oraz zarząd gminy żydowskiej.

Wydaje się, że tworząc ten katalog, ustawodawca kierował się zresztą słuszną wielkością i realnymi potrzebami konkretnego Kościoła lub związku wyznaniowego. Tym tłumaczyć można brak organów lokalnych uprawnionych do zakładania organizacji kościelnych w indywidualnych regulacjach wyznaniowych określających pozycję prawną pozostałych Kościołów w państwie.

W świetle obowiązującego prawa organizacje kościelne (wyznaniowe) mogą uzyskać osobowość prawną na wniosek określonych w indywidualnych ustawach organów kierowniczych Kościoła lub związku wyznaniowego tylko w drodze rozporządzenia Ministra Spraw Wewnętrznych i Administracji. Są to te same organy kolegialne o charakterze kierowniczym, które są uprawnione do zakładania organizacji kościelnych (wyznaniowych). Organizacje te mają bezwzględny, ustawowy obowiązek działania w łączności z właściwą władzą kościelną lub wyznaniową. Drugą charakterystyczną cechą organizacji kościelnych (wyznaniowych) jest działanie – ogólnie ujmując – na rzecz danej formacji religijnej. Ustawodawca w ustawach wyznaniowych indywidualnie regulujących stosunek państwa do Kościołów i związków wyznaniowych w dość zbliżony sposób ujął ich cele.

W chronologicznie pierwszej ustawie wyznaniowej regulującej stosunek Państwa do Kościoła katolickiego ustawodawca zaliczył do celów tego typu organizacji działalność na rzecz formacji religij-

⁴⁴ Ostatnie trzy organy kościelne czynią to na wniosek wiernych za zezwoleniem właściwej władzy kościelnej.

nej, kultu publicznego, nauki Kościoła, krzewienie trzeźwości, oddziaływanie na osoby nadużywające alkoholu lub używające narkotyków oraz udzielanie pomocy ich rodzinom. W chronologicznie drugiej ustawie dotyczącej stosunku Państwa do Polskiego Autokefalicznego Kościoła Prawosławnego ustawodawca wymienił następujące cele organizacji kościelnych: działalność na rzecz formacji religijnej, kultu publicznego, nauki prawosławnej, przeciwdziałanie patologiom społecznym i ich skutkom.

W ustawach określających pozycję prawną Kościoła Ewangelicko-Augsburskiego i Kościoła Chrześcijan Baptystów do celów organizacji kościelnych ustawodawca zalicza zgodną z nauką Kościołów działalność społeczno-kulturalną, oświatowo-wychowawczą i charytatywno-opiekuńczą.

Inaczej ujęto cele organizacji kościelnych w przypadku indywidualnych ustaw wyznaniowych dotyczących Kościoła Ewangelicko-Methodystycznego, Kościoła Katolickiego Mariawitów i Kościoła Starokatolickiego Mariawitów. W tych przypadkach katalog celów organizacji kościelnych jest szerszy i obejmuje: działalność na rzecz formacji religijnej, kultu publicznego, nauki danego Kościoła, działalność charytatywno-opiekuńczą oraz kształtowanie postaw religijno-etycznych dzieci i młodzieży.

Bardzo charakterystyczne ujęcie celów organizacji wyznaniowej występuje w ustawie o stosunku Państwa do gmin wyznaniowych żydowskich. W tym przypadku ustawodawca zalicza do celów zgodną z misją Związku Gmin Wyznaniowych działalność wyznaniową, oświatowo-wychowawczą, charytatywno-opiekuńczą, społeczno-kulturalną, w szczególności w zakresie dziedzictwa, tradycji i kultury Żydów w Polsce, oraz upowszechnianie wiedzy o historii i zasadach religii mojżeszowej.

Najbardziej rozbudowany katalog celów organizacji kościelnych występuje w odniesieniu do organizacji adwentystycznych funkcjonujących na podstawie ustawy o stosunku Państwa do Kościoła Adwentystów Dnia Siódmego w Rzeczypospolitej Polskiej. W tym przypadku ustawodawca wśród celów wymienia działalność religijną, humanitarną, charytatywną, misyjną, oświatowo-wychowawczą, kulturalną, na rzecz formacji religijnej, kultu publicznego, nauki adwentystycznej,

kształtowanie religijno-etycznych postaw dzieci i młodzieży oraz przeciwdziałanie patologiom społecznym. Wyliczenie celów organizacji charakteryzuje się oprócz różnorodności pewną niekonsekwencją, która może – w określonych sytuacjach – stworzyć problemy interpretacyjne. Otóż w części indywidualnych ustaw wyznaniowych ustawodawca precyzyjnie ujął cele organizacji kościelnych, natomiast w części ustaw wyliczenie celów organizacji kościelnych poprzedza słowo „w szczególności”. Przy zastosowaniu wykładni językowej w pierwszym przypadku takie zapisy normatywne mogą sprawiać wrażenie zamkniętego katalogu celów, w drugim przypadku – otwartego wyliczenia. Takie „otwarte” rozwiązanie spotykamy w ustawach o stosunku Państwa do Kościoła katolickiego, Polskiego Autokefalicznego Kościoła Prawosławnego, Kościoła Ewangelicko-Methodystycznego, Kościoła Chrześcijan Baptystów, Kościoła Polskokatolickiego, Kościoła Katolickiego Mariawitów, Kościoła Starokatolickiego Mariawitów oraz Kościoła Zielonoświątkowego. Z zamkniętym katalogiem celów – jak wydaje się – mamy do czynienia w przypadku Kościoła Ewangelicko-Augsburskiego, Kościoła Adwentystów Dnia Siódmego oraz częściowo Związku Gmin Wyznaniowych Żydowskich.

Reasumując rozważania na temat normatywnego ujęcia celów organizacji kościelnych (wyznaniowych), zauważyć należy pewną niekonsekwencję ustawodawcy i niejednolitość regulacji. Generalnie jednak można stwierdzić, że w świetle ustaw wyznaniowych cele tego typu organizacji społecznych skupiają się wokół działalności na rzecz formacji religijnej.

Trzecią charakterystyczną cechą organizacji kościelnych (wyznaniowych) jest to, że zakładane są i funkcjonują – całkowicie albo częściowo – niezależnie od norm ustawy z dnia 7 kwietnia 1989 r. – Prawo o stowarzyszeniach. Na podstawie tej cechy można wyróżnić dwa rodzaje organizacji kościelnych (wyznaniowych). Do pierwszej grupy zaliczyć należy organizacje kościelne, które nie podlegają przepisom ustawy – Prawo o stowarzyszeniach w żadnym zakresie⁴⁵. Na podsta-

⁴⁵ Gdy chodzi o zebrania na drogach i placach publicznych oraz w pomieszczeniach użyteczności publicznej, stosuje się normy ustawy z 5 lipca 1990 r. o zgromadzeniach.

wie indywidualnych ustaw wyznaniowych nie stosuje się ustawy z 7 kwietnia 1989 r. do organizacji kościelnych następujących sześciu Kościołów: Kościoła katolickiego, Polskiego Autokefalicznego Kościoła Prawosławnego, Kościoła Ewangelicko-Methodystycznego, Kościoła Polskokatolickiego, Kościoła Katolickiego Mariawitów i Kościoła Starokatolickiego Mariawitów. Do drugiej grupy zaliczamy organizacje kościelne i wyznaniowe, które podlegają przepisom ustawy o stowarzyszeniach, ale z kilkoma istotnymi wyjątkami od tej zasady. Prawo o stowarzyszeniach ma częściowe zastosowanie do organizacji kościelnych: Kościoła Ewangelicko-Augsburskiego, Kościoła Chrześcijan Baptystów, Kościoła Adwentystów Dnia Siódmego, Kościoła Zielonoświątkowego oraz Związku Gmin Wyznaniowych Żydowskich.

Zgodnie z brzmieniem odpowiednich zapisów normatywnych zawartych w ustawach indywidualnych regulujących stosunek Państwa do tych Kościołów i związku wyznaniowego stosuje się ustawę – Prawo o stowarzyszeniach z trzema wyjątkami od tej zasady. Pierwszy wyjątek polega na tym, że władzy kościelnej pozostawiono prawo cofnięcia aprobaty, która jest niezbędna do założenia i zarejestrowania organizacji działającej w łączności z władzami Kościoła lub związku wyznaniowego. Drugim wyjątkiem jest wymóg uzyskania opinii władzy kościelnej przed wystąpieniem do sądu z wnioskiem o rozwiązanie organizacji kościelnej. Ostatni wyjątek, trzeci, zobowiązuje organ likwidacyjny do przekazania majątku likwidowanej organizacji kościelnej lub wyznaniowej na rzecz Kościoła lub związku wyznaniowego.

Takie rozwiązania normatywne przyjęto w ustawie o stosunku Państwa do Kościoła Ewangelicko-Augsburskiego oraz w ustawie o stosunku Państwa do Kościoła Adwentystów Dnia Siódmego z tym, że w tym ostatnim przypadku postanowienia statutu organizacji adwentystycznej mogą stanowić inaczej. W niektórych indywidualnych ustawach wyznaniowych – np. dotyczących pozycji prawnej Kościoła Chrześcijan Baptystów oraz Kościoła Zielonoświątkowego – spotykamy formułę o odpowiednim stosowaniu do majątku likwidowanej organizacji przepisów prawa wewnętrznego Kościoła⁴⁶. Je-

⁴⁶ Więcej na ten temat zob.: W. W y s o c z a ń s k i, M. P i e t r z a k, *Prawo kościołów i związków wyznaniowych nierzymskokatolickich w Polsce*, Warszawa 1997.

szcze inne rozwiązanie przyjął ustawodawca w stosunku do gmin wyznaniowych żydowskich. Majątek likwidowanej żydowskiej organizacji wyznaniowej może także przejść na właściwą gminę żydowską na podstawie uchwały, zgodnie z którą utworzono tę organizację.

Poza tymi trzema wyjątkami do organizacji kościelnych i wyznaniowych, co do których indywidualne ustawy wyznaniowe tak stanowią, mają zastosowanie wszystkie normy ustawy regulującej pozycję prawną stowarzyszeń. W związku z tym, mając na względzie ukazanie pełnej pozycji prawnej tego typu organizacji społecznych, wydaje się celowe przedstawienie podstawowych rozwiązań przyjętych w ustawie z 7 kwietnia 1989 r.

Generalnie rzecz ujmując, prawo o stowarzyszeniach zajmuje się aspektami formalno-organizacyjnymi powstawania i funkcjonowania stowarzyszeń. Ustawodawca przede wszystkim definiuje stowarzyszenia jako dobrowolne, samorządne, trwale zrzeszenie o celach niezarobkowych. Dobrowolny charakter oznacza zakaz stosowania przymusu prawnego oraz jakiegokolwiek innego w sprawie zakładania stowarzyszenia i członkostwa w stowarzyszeniu. Każdy człowiek – zgodnie z tą cechą – ma pełną swobodę decydowania o momencie wstąpienia i wystąpienia z tego typu organizacji społecznej. Samorządny charakter stowarzyszenia należy rozumieć jako prawo stowarzyszenia do samodzielnego określania swoich celów, programów działania oraz struktury organizacyjnej. Wymóg trwałości nie pozwala natomiast na zakwalifikowanie jako stowarzyszenia tych organizacji, które skupiają osoby w celu realizacji jednorazowego zadania⁴⁷. Ostatnia cecha charakterystyczna stowarzyszeń wymieniona w definicji ustawowej, czyli niezarobkowy charakter, oznacza, że stowarzyszenie może prowadzić działalności gospodarczą, ale dochody z tej działalności muszą być przeznaczane na statutowe cele, w żadnym wypadku nie mogą być dzielone między członków.

Prawo o stowarzyszeniach przewiduje dwie formy organizacyjne stowarzyszeń. Pierwszy rodzaj stowarzyszeń to stowarzyszenia rejestrowe, posiadające osobowość prawną. Mogą być zakładane przez obywateli polskich, którzy mają pełną zdolność do czynności praw-

⁴⁷ P. Sarnecki, *Prawo o stowarzyszeniach. Komentarz*, Kraków 2002, s. 27.

nych i nie są przy tym pozbawieni praw publicznych⁴⁸. Stowarzyszenie tego rodzaju podlega obowiązkowi wpisu do Krajowego Rejestru Sądowego⁴⁹. Wpisu dokonuje właściwy ze względu na siedzibę stowarzyszenia sąd rejonowy, którego siedzibą jest miasto wojewódzkie. Stowarzyszenia tego typu mogą powoływać terenowe jednostki organizacyjne, łączyć się w związki stowarzyszeń, zrzeszać osoby prawne, prowadzić działalność gospodarczą, przyjmować darowizny, spadki i zapisy, otrzymywać dotacje, a także korzystać z ofiarności publicznej. Drugą formą organizacyjną stowarzyszeń przewidzianą przez ustawodawcę są stowarzyszenia zwykłe. Jest to uproszczona forma stowarzyszenia. Charakteryzuje się brakiem osobowości prawnej i tak szerokich możliwości działania jak stowarzyszenia rejestrowe, czyli posiadające osobowość prawną. Stowarzyszenie tego typu założyć może trzech obywateli polskich, mających pełną zdolność do czynności prawnych i niepozbawionych praw publicznych. Założyciele o utworzeniu tego typu stowarzyszenia mają obowiązek poinformować na piśmie właściwy organ nadzorujący ze względu na przyszłą siedzibę.

Stowarzyszenia podlegają nadzorowi administracyjnemu realizowanemu przez starostę właściwego ze względu na siedzibę stowarzyszenia oraz prowadzonemu przez organy prokuratury w zakresie przestrzegania prawa.

Istotną gwarancją dla wolności zrzeszania się – szczególnie ważną w kontekście religijnym – jest zasada sądowej kontroli działalności organów nadzorujących. Realizują ją sądy powszechne, wydając ostateczne rozstrzygnięcia w tym zakresie.

Przedstawiając problem pozycji prawnej organizacji i stowarzyszeń religijnych w polskim systemie prawnym, należy także odnotować fakt, że Kościół katolicki i Polski Autokefaliczny Kościół Pra-

⁴⁸ W tym momencie należy zwrócić uwagę na niespójność regulacji normatywnej w tej materii. Adresatami zawartej w ustawie o gwarancjach wolności sumienia i wyznania wolności do zrzeszania się religijnego są obywatele polscy, cudzoziemcy i bezpaństwowcy przebywający na terytorium państwa polskiego, czyli wszyscy (każdy człowiek), podczas gdy podmiotami uprawnionymi do zakładania stowarzyszeń są tylko obywatele RP.

⁴⁹ Stąd nazwa stowarzyszenie rejestrowe.

wosławny otrzymały w swoich indywidualnych ustawach prawo do zrzeszania się w poszerzonym ujęciu.

W przypadku Kościoła katolickiego obejmuje ono oprócz organizacji kościelnych dodatkowo prawo do zakładania organizacji katolickich oraz stowarzyszeń katolików. W rozumieniu ustawy⁵⁰ organizacjami katolickimi są organizacje założone za aprobatą władzy kościelnej, która zatwierdza im kapelana lub asystenta kościelnego. Działają one w łączności z hierarchią kościelną. Ustawodawca określił cele organizacji katolickich. Są to w szczególności: działalność społeczno-kulturalna, oświatowo-wychowawcza oraz charytatywno-opiekuńcza. Bezwzględnym warunkiem prowadzenia tej działalności jest jej zgodność z nauką Kościoła katolickiego. Zgodnie z brzmieniem ustawy do organizacji katolickich mają zastosowanie przepisy prawa o stowarzyszeniach z następującymi wyjątkami: organom władzy kościelnej pozostawiono prawo cofnięcia aprobaty, która została udzielona przy założeniu organizacji; wystąpienie do sądu z wnioskiem o rozwiązanie organizacji katolickiej wymaga uzgodnienia w Komisji Wspólnej przedstawicieli Rządu RP i Konferencji Episkopatu Polski⁵¹; do majątku likwidowanej organizacji katolickiej mają zastosowanie przepisy o majątku zlikwidowanych kościelnych osobach prawnych, chyba że ich statut stanowi inaczej⁵².

Ustawodawca, regulując problematykę zrzeszania się religijnego w art. 37 ustawy z 17 maja 1989 r., przewidział oprócz organizacji

⁵⁰ Art. 35 ustawy z 17 maja 1989 r. o stosunku Państwa do Kościoła katolickiego.

⁵¹ Rozwiązanie, zgodnie z którym wystąpienie do sądu z wnioskiem o rozwiązanie stowarzyszenia wymaga uzgodnienia w Komisji Wspólnej (organ o składzie państwo-kościelnym), jest swoistym ewenementem, niespotykanym w polskim prawie wyznaniowym. Takie rozwiązanie może stać w sprzeczności z konstytucyjną zasadą autonomii kościelnej, albowiem czynnik państwowy uczestniczący w Komisji współdecyduje o kwestii, która w innych, indywidualnych ustawach uzgadniana jest jedynie z organem kościelnym, a nie organem państwo-kościelnym.

⁵² Stosunek organizacji kościelnych Kościoła katolickiego do przepisów prawa o stowarzyszeniach jest identyczny do statusu organizacji kościelnych i wyznaniowych Kościoła Ewangelicko-Augsburskiego, Kościoła Chrześcijan Baptystów, Kościoła Adventystów Dnia Siódmego, Kościoła Zielonoświątkowego oraz żydowskich organizacji wyznaniowych, które podlegają przepisom ustawy o stowarzyszeniach w podobnym zakresie.

kościelnych oraz organizacji katolickich istnienie stowarzyszeń katolików. Ustawodawca zdefiniował je jako organizacje zrzeszające katolików w celu realizacji ideałów chrześcijańskich według własnych programów i działające wyłącznie na podstawie ogólnie obowiązujących przepisów prawa oraz swoich statutów.

W przypadku Polskiego Autokefalicznego Kościoła Prawosławnego prawo do zrzeszania się religijnego realizowane jest oprócz organizacji kościelnych w formie Bractwa Młodzieży Prawosławnej, bractw cerkiewnych oraz bractw prawosławnych. Dokonując analizy pozycji prawnej organizacji społecznych o charakterze religijnym, należy zauważyć i podkreślić rozwiązanie przyjęte przez ustawodawcę jedynie w ustawie z 4 lipca 1991 r. o stosunku Państwa do Polskiego Autokefalicznego Kościoła Prawosławnego. Polega ono na tym, że Bractwo Młodzieży Prawosławnej oraz bractwa cerkiewne otrzymały status osób prawnych Kościoła. Organami tych kościelnych osób prawnych są przewodniczący. Z mocy ustawy organizacje te otrzymały osobowość prawną i pełne zwolnienie z mocy obowiązującego prawa o stowarzyszeniach. Bractwa prawosławne mają natomiast status prawny zbliżony do organizacji katolickich. Są to organizacje założone za aprobatą władzy kościelnej, która zatwierdza im kapelana, i działające w łączności z hierarchią. Ustawodawca określił także cele bractw prawosławnych. Jest to w szczególności działalność społeczno-kulturalna, oświatowo-wychowawcza, charytatywno-opiekuńcza oraz związana ze zwalczaniem patologii społecznych i ich skutków.

Kończąc analizę pozycji prawnej organizacji i stowarzyszeń religijnych w polskim systemie prawnym, należy podkreślić, że prawo zrzeszania się o charakterze wyznaniowym jest tradycyjnym prawem jednostki oraz Kościołów i związków wyznaniowych, będącym ważną gwarancją swobody ich funkcjonowania.

Status prawny organizacji i stowarzyszeń religijnych regulowany jest przez zróżnicowany kompleks norm prawnych. W jego skład wchodzi Konstytucja RP, ratyfikowane umowy międzynarodowe, ustawa o gwarancjach wolności sumienia i wyznania, prawo o stowarzyszeniach oraz jedenaście ustaw wyznaniowych regulujących w sposób indywidualny stosunek Rzeczypospolitej do wybranych Kościo-

łów i związków wyznaniowych. Mimo częściowego braku spójności i jednolitości zespół norm prawnych określających pozycję prawną organizacji i stowarzyszeń religijnych nie wydaje się naruszać konstytucyjnej zasady równouprawnienia Kościołów i związków wyznaniowych.

Kościoły i związki wyznaniowe ograniczane i represjonowane w okresie PRL-u⁵³ – m.in. w zakresie wolności religijnego zrzeszania się – w odrodzonej Rzeczypospolitej uzyskały zgodne ze standardami demokratycznego państwa prawnego gwarancje i konstytucyjno-ustawowe podstawy do zakładania i funkcjonowania organizacji i stowarzyszeń religijnych. Dowodem tego jest powstanie w ostatnich latach i szybki rozwój kilkudziesięciu organizacji i stowarzyszeń religijnych⁵⁴.

⁵³ Patrz: M. O r d o n, *Prawo o stowarzyszeniach jako instrument antykościelnej polityki władz komunistycznych w okresie Polski Ludowej – zarys problemu*, „Studia z Prawa Wyznaniowego”, 2002, t. IV, s. 90-108.

⁵⁴ Aktualny wykaz organizacji społecznych o charakterze religijnym, które otrzymały osobowość prawną, podają W. Uruszczak i Z. Zarzycki w pracy *Prawo wyznaniowe. Zbiór przepisów* (Kraków 2003, s. 595-603).